

Szegedi Tudományegyetem
Nyelvtudományi Doktori Iskola
Uráli nyelvészeti program

NÉMETH ZOLTÁN

**Udvariasság az udmurt nyelvben:
nemleges válaszok, bocsánatkérés, bókra adott válasz és kérdés**

Phd-értekezés tézisei

Témavezető:
Dr. Szeverényi Sándor

Szeged, 2021

1. Bevezetés

Disszertációmban az udmurt nyelv udvariassági szituációkban történő használatát vizsgálom, úgy mint 1) nemleges válaszok, 2) bocsánatkérés, 3) kérdés és 4) bókra adott válasz. Olyan területet kerestem kutatásaimhoz, amely az udmurt nyelvnek olyan aspektusát vizsgálja, amely korábban kimaradt a nyelvet kutató nyelvészek látóköréből. Valamint nagyon fontos szempont volt számomra, hogy az eddig nem, vagy csak kevésbé kutatott témák közül olyannal foglalkozzak, amelynek alkalmazott nyelvészeti célja is van, s amely eredményeit a beszélőközösség fel tudja használni a jövőben az általuk beszélt nyelv revitalizációjához. Az udvariasság témakörével szinte egyáltalán nem foglalkoztak (kevés példától eltekintve) nem csak az udmurt nyelvészetben, de a többi kisebb oroszországi finnugor nyelvek esetében sem.

A kutatás megvalósításában az egyik legnagyobb feladat az volt, hogy mivel eddig csak olyan finnugor nyelvekben végeztek nyelvi udvariassággal kutatásokat, amelynek beszélői önálló független állammal rendelkeznek, azaz az észt, finn és magyar, addig oroszországi kisebbségi nyelvek esetében egyáltalán nincs iránymutató kutatás. A társadalmi rétegződés egészen más, mint az észt, finn és magyar nyelvet beszélők körében, akik saját független államuk területén többséget alkotnak.

Ehhez képest az udmurtok nem alkotnak többséget az Orosz Föderáció részét alkotó, róluk elnevezett Udmurtia területén. A kétnyelvűség jelen van a hétköznapiakban. Az udmurt nyelv ismerete nélkül ezen a területen nem éri hátrány a beszélőt, ugyanakkor csak az udmurt nyelvet használva jelentős problémákkal kerülhet szembe a beszélő, a kétnyelvű lét nem opcionális.

Mivel kutatásomnak nincsen közvetlen előzménye a finnugrisztikában/ udmurt nyelvészetben ez azt jelentette, hogy a kutatást szinte az alapoktól kellett kezdeni. Amikor egy többször vizsgált nyelvről van szó, jellemzően egy-egy udvariassági beszédeselekvést szoktak vizsgálni, az udmurt nyelvet illetően viszont, mivel még nem volt ilyen jellegű kutatás, szükséges, hogy több udvariassági beszédeselekvést vonjak be a vizsgálatba. Ennek az oka az, hogyha azt szeretnénk, hogy a szociopragmatikai kutatások megkezdődjenek az udmurt nyelvben is, akkor szükség van arra, hogy olyan alapok készüljenek el, amelyből kiindulva minél több irányú kutatást lehessen végezni.

Az udmurt nyelv eredetét tekintve az uráli nyelvcsaládba tartozik, azon belül is a finnugor nyelvek finn-permi ágába. Beszélőinek jelentős része az Oroszország részét képező Udmurt Köztársaságban él, de ahogy arról pl. Pischlöger is (2016: 109–110) tanulmányában beszámolt, sokan élnek a négy szomszédos államban (Tatársztán, Baskíria, Kirovi és Permi terület), valamint egy részük Oroszország területén kívül él. Összességében számuk körülbelül 550 000-re tehető, ennyien vallották magukat udmurt származásúnak a 2010-es orosz népszámlálás alkalmával. Ebből a bő félmillió emberből csupán kb. 325 000 azoknak a száma, akik beszélik a nyelvet (Pischlöger 2016: 110). Nyelvhasználat szempontjából megállapítható, hogy az udmurt anyanyelvűek közül szinte mindenki legalább kétnyelvű (egy számukban elhanyagolható mennyiségű idősebb réteget kivéve, akik között még található egynyelvű udmurt beszélő), hiszen beszélnek udmurtul és oroszul is, viszont a déli területekről származó udmurtok körében előfordulnak háromnyelvű beszélők is, akik az udmurt és orosz mellett anyanyelvi szinten beszélnek tatárul is (Pischlöger 2016: 110).

Az EGIDS (Expanded Graded International Disruption Scale, amely egy olyan skála, amely azt hivatott jelezni, hogy az adott nyelv mennyire számít veszélyeztetettnek) 13 szintű skáláján, az udmurt nyelv korábban 5-ös (developing) értékelést kapott, például a Kubitsch – Németh (2019) tanulmány készültekor még erről az állapotról számoltunk be, azonban mostanra már csak 6b értékelést ér el (EthnologueUdmurt), azaz a nyelv a beszélők különböző generációi között aktív használatban van, de folyamatosan csökken beszélőinek száma. Azzal kapcsolatos információ nem ismert, hogy mi indokolja, hogy az Ethnologue 2018 után két szinttel is visszaminősítette az udmurt nyelvet. Saját tapasztalataim alapján a 6a értékelés indokoltabb, hiszen az első 2012-es kiutazásom óta a fővárosban, Izsevszkben is egyre nagyobb teret kap az udmurt nyelv.

Elsősorban saját tapasztalataim alapján állítom, hogy az udmurt nyelv beszélőinek megítélése javult az elmúlt években. Ezt alátámasztja az a tény is, hogy első kiutazásom óta már több mint 8 év telt el, és ezalatt az idő alatt is láthatóan megnövekedett az udmurt nyelvű feliratok száma az orosz nyelv által dominált fővárosban.

(1. ábra: Udmurt nyelvű felirat dominánsabb helyen elhelyezve, mint az orosz megfelelője)

2. Hipotézisek

A kutatásom során a következő kérdéskörökkel foglalkoztam:

1. A kutatásom központjában a nemleges válaszok és a bocsánatkérő beszédselekvések állnak. Ahogyan azt később be fogom mutatni, e két beszédselekvés nagy mértékben hasonlít egymásra. Ezért felmerül a kérdés, hogy ha ilyen nagy a hasonlóság közöttük, akkor lehetséges-e őket hasonló módon elemezni is. Ezért a majd később bemutatásra kerülő értékelési rendszereket, melyeket a magyar nyelv vizsgálata esetén is használt Szili (2013) rendszere felülvizsgálom abból a szempontból, hogy lehetséges-e azok összefésülése.
2. Kell-e a kutatás során alkalmazott értékelési rendszerekbe olyan új szempontokat bevezetni, amelyek nem szerepeltek a kérdőívem alapját képező, Szili (2013) által használt kérdőívben?
3. Melyek a jellemző stratégiák a különböző udvariassági szituációkban?
4. Használják-e orosz kifejezéseket az udmurt beszélők udvariassági szituációkban, s ha igen, milyen mértékben és módon?
5. Csak a beszélők közötti társadalmi különbség van hatással arra, hogy hogyan fogalmazzák meg a megnyilatkozásaikat, vagy van olyan más jelenség, amely szerepet játszik abban, hogy a beszélők hogyan fogalmazzák meg a válaszukat az adott helyzetben?
6. Van-e olyan udvariassági jelenség, amelyik specifikusan az udmurt nyelvre igaz?

7. Van-e szerepe udmurt második múlt időnek udvariassági kifejezésekben? Ugyanis az udmurt nyelvben a második múlt időnek nevezett igeidő evidenciális jelentéstartalommal bír, amely elvileg alkalmas lehet udvariasság kifejezésére is (Aikhenvald 2015: 263, 270). Bár Aikhenvald csak a kérdő és felszólító mondatok esetében beszél lehetséges udvariassági jelentéstartalomról, ugyanakkor az ilyen jellegű jelentéstartalmat más mondattípusoknál is meg kell vizsgálni.

3. A disszertáció felépítése

A dolgozatom a következőképpen épül fel. A bevezetést követően az udmurt nyelv mutatom be szociolingvisztikai szempontból (második fejezet).

A harmadik fejezet a kutatás elméleti hátterét mutatja. Szót ejtek a beszédaktusról (3.1. alfejezet), az udvariasságról mint beszédaktusról (3.2.), itt ismertetem az udvariasság definícióját (3.2.1.). Bemutatom a kutatáshoz használt DCT kérdőívek releváns jellemzőit (3.2.2.), valamint a nemleges válaszok (3.2.3), a bocsánatkérés (3.2.4.), a bókra adott válaszok (3.2.5.) és a kérés (3.2.6.) elméleti megközelítési lehetőségeit. Mivel a disszertációban felhasznált adatok mind női adatközlőtől származnak, ezért kitérek a nem és az udvariasság kapcsolatára is (3.3.). Ezt követően az udmurt nyelv szempontjából lényeges nyelvek udvariassággal összefüggésbe hozható jellemzőit mutatom be: először a „nagyobb” finnugor nyelvekről esik szó (3.4.): az észtről (3.4.1.), a finnről (3.4.2.) és végül a magyarról (3.4.3.); majd pedig az oroszról (3.5) és a tatárról (3.6.). A következő alfejezetben ismertetem az udmurt udvariasságkutatással kapcsolatos szűkös szakirodalmat. (3.7.). Végül a kétnyelvűség és az udvariasság közötti összefüggéseket tárgyalom (3.8.)

A negyedik fejezetben a kutatás során használt módszereket mutatom be, melynek két fontos eleme van: az adatközlők (4.1.), és a kutatás során használt kérdőív (4.2.).

Az ötödik fejezetben történik meg az adatok kiértékelése, mely a nemleges válaszokkal kezdődik (5.1.), majd ezután következik a bocsánatkérés (5.2.), a bókra adott válasz (5.3.) és a kérés (5.4.). Minden beszédcselekvés esetében az első alfejezet (5.1.1., 5.2.1., 5.3.1., 5.4.1.) az elemzés szempontjait mutatja be, a második alfejezet (5.1.2., 5.2.2., 5.3.2., 5.4.2.) pedig az eredményeket. A bocsánatkérés esetén még két további alfejezetet volt szükséges beépíteni: is van. Az 5.2.3.-ban az evidenciális jelentéstartalommal bíró udmurt második múlt idő szerepét elemzem ezekben a szituációkban (dialektológiai szempontból megközelítve a kérdést), az 5.2.4. alfejezetben pedig a kutatás alapjául szolgáló két beszédcselekvés (nemleges válasz és bocsánatkérés) összehasonlítása történik meg.

A hatodik fejezetben az udvariassággal összefüggésbe hozható grammatikai szerkezetekkel foglalkozom, melyeket két csoportra bontottam. Az első csoportban azokat a szerkezeteket tárgyalom, amelyek a világ nyelveit tekintve általánosnak tekinthetők (6.1.): a felszólítás (6.1.1.), az indirekt kérdés (6.1.2.), a kicsinyítő képző (6.1.3.) és a feltételes mód (6.1.4.). A második csoportba azok a szerkezetek kerültek, amelyek valamilyen szempontól sajátos udmurt vonásnak tekinthetők (6.2.): a bocsánatkérés esetén tárgyalt udmurt második múlt idő (6.2.1.) és a kérés megfogalmazásának módja (6.2.2.). A hetedik fejezetben kerül sor az összegzésre. A dolgozatom a felhasznált szakirodalom (8.), és a függelék (9.), amely a felhasznált udmurt

nyelvű kérdőívet (9.1. alfejezet), annak magyar fordítását (9.2.), valamint a rövidítések jegyzékét tartalmazza (9.3.) és a disszertáció témájában írt tanulmányok listája (10.) zárja.

4. Elméleti háttér

Az udmurt nyelvben sem a pragmatikára, sem a beszédaktusra sem az udvariasságra nincsen önálló szó, hanem az az orosz kifejezést használják mindhárom szó esetében. Ez is egyfajta jelzése annak, hogy ilyen jellegű kutatásokat nem igazán folytatnak, hiszen a kutatott területek általában rendelkeznek saját terminus technikusokkal (Izd. Sergejeva 2012).

A beszédaktussal kapcsolatosan Austin (1962) elméletéből indulok ki, miszerint a beszédaktus alatt a szavakkal végrehajtott cselekvést fejezzük ki, amelynek három típusa van: lokúciós, illokúciós és perlokúciós aktus. Cohen (1995) később már nem csak a szavakkal végrehajtott cselekvést érti a beszédaktus alatt, hanem annak interpretációját is. Salgado (2011: 9) megállapítása szerint a leggyakrabban az illokúciós aktust szokták vizsgálni, így jóformán beszédaktus vizsgálat alatt is azt értjük, azonban meglátásom szerint az udvariasság esetén kiemelt szerepe van a perlokúciós aktusnak is, hiszen nagyon fontos az, hogy milyen hatást fejtünk ki a másik beszélőre. Austin (1962) megfogalmazott úgynevezett boldogulási feltételeket is, amelyek beteljesülése nem feltétlenül szükséges, de a hiányuk félreértéshez vezet: a folyamatnak konvencionálisnak kell lennie, konvencionális eredménnyel, a folyamatnak teljesen és helyesen kell végrehajtódnia, valamint a résztvevőknek megfelelő szándékkal kell rendelkezniük, és a folyamat megfelelő résztvevőjének kell végrehajtania a megfelelő aktust. Searle (1969) azonban úgy vélte, hogy ezek beteljesülése mindenképpen szükséges ahhoz, hogy a beszédaktus sikeres legyen. Searle (1976) később öt csoportba sorolta a beszédaktusokat: reprezentívák, direktívák, kommisszívák, expresszívák és deklarációk.

Az udvariasság bemutatása során az elméleti háttér bemutatás mellett bemutatom azt is, hogy a kezdetek óta milyen változásokon ment át ez a tudományág. Jelen disszertáció esetén mindkettőre szükség van. Bár az előbbi szociopragmatika szakértői számára nem ismertlen, azonban mivel az uralisztikai kutatások más jellegűek, így az ezen a területen működő kutatóknak az ilyen kutatások elméleti alapjai kevésbé ismertek. Az utóbbi pedig megmutatja azt, hogy az általam végzett kutatás a jövőben milyen további kutatásoknak nyújthat alapot.

Az udvariasságkutatás két széleskörben elterjedt elméleten alapul: a Leech-i (1983) elmélet, amely a Grice-i (1975) maximákon alapul, valamint a Brown és Levinson (1987) féle elmélet, amely Goffman (1967) arculatelméletén alapul. Én a kutatásomban az utóbbit részesítettem előnyben Foley (1997) kiegészítésével, miszerint az udvariasság egy olyan cselekedet, amelyben az interakció mindkét résztvevőjének megfelelően elismertnek kell éreznie magát. Ez a megállapítás a kutatásom szempontjából kifejezetten fontos, például a bocsánatkéréses szituációk esetén.

Az udvariasságkutatás a megjelenése óta sok változáson ment keresztül. Az egyik ilyen változás például a *first-order* vizsgálatok megjelenése (a korábbi kutatások pedig a *second-order* kutatások közé lettek sorolva). A kettő között az a különbség, hogy míg az

utóbbi a kutató szemszögéből vizsgálja az udvariasságot, addig az előbbi esetében nem a kutató feladata megítélni az adott udvariassági szituációt, hanem maga a beszélő értékeli azt a saját nyelvhasználata, tapasztalata és értékrendszere szerint, és a kutató ebből von le következtetéseket. Ezeket egyébként először Watts (1992) különböztette meg egymástól. A megkülönböztetés alapját Pikes (1967) emikus-etikus elmélete adja.

Azonban nem csak a *first-order* kutatások jelentek meg ebben az időszakban, hanem kezdetét vették az udvariasságkutatások is. Ezen kutatási ág egyik legismertebb neve Culpeper, aki az udvariasságkutatást az udvariasságkutatásból eredezteti (Culpeper 1995), és az udvariasságot hasonló folyamatábrán ábrázolja, mint ahogyan Brown és Levinson (1987) is tette.

Azonban az udvariasságkutatás nem csak ezekben változott, hanem elkezdtek vizsgálni speciális szituációkban is az udvariasságot a nyelvekben. Ahogyan azt Culpeper et al. (2017) által szerkesztett kézikönyvben több tanulmányon keresztül mutatják be, hogy milyen speciális szituációkban vizsgálták már a nyelvekben az udvariasságot. Ezek között van pár olyan, amely a jövőben az udmurt esetén is elvégezhető lesz.

A kutatásom során, ahogy az a legtöbb kutatás esetén gyakori DCT kérdőívet használtam. Az ilyen jellegű kérdőívekben egy szituáció van felvázolva a beszélőnek és azt kell leírnia, hogy mit mondana az adott helyzetben. Bár több kritikát is megfogalmazták már ezekkel a kérdőívekkel kapcsolatban, azonban az udmurt nyelv vizsgálatához továbbra is ez tűnt a legalkalmasabbnak. A legfontosabb dolog, amit azonban mindenképpen meg kell említeni az az, hogy ahogyan Labben (2016: 86) is fogalmaz: ezek az eredmények egy nyelvvismereti teszt eredményeinek. Ő ebben a kijelentésében az olyan kutatásokra utal, amelyeket nem anyanyelvi beszélők körében végeztek. Mivel az én adatközlőim anyanyelvi beszélők, így rájuk ezt úgy lehet interpretálni, hogy a megállapítások csak az adott szituációra tekinthetők érvényesnek, nem lehet belőle általános megállapításokat megfogalmazni.

Az általam vizsgált négy beszédcselekvés esetén négy definícióból indultam ki: A nemleges válasz adása az egy olyan beszédaktus, amelyben a beszélő megtagadja a végrehajtását annak, amit a másik fél szeretne elérni (Chen et al. 1995:21). Searle (1979: 15) szerint a bocsánatkérésről akkor beszélünk, amikor a beszélő egy olyan cselekvést hajt végre, amelyhez a másik fél negatívan viszonyul, és a beszélő ezt felismerve bocsánatot kér tőle.

A bókra adott válasz definiálása nehezebb, mivel azt gyakran a bókkal együtt kezelik. Ennek az oka, hogy a két jelenséget egymástól nem lehet elválasztani, mivel szomszédsági párt alkotnak (Schelgoff – Sacks 1973: 296). Austin (1962:159) a bókot egy, az adott szituációval szimpatizáló viszonyulásként definiálta. A bókra adott válasz pedig az ehhez történő viszonyulás kifejezése. A kérést pedig úgy definiálta Searle (1979: 13) mint egy arra irányuló törekvés, hogy a beszélő rávegye a másik felet arra, hogy azt tegye, amit ő szeretne.

Az udvariasság és a nem kapcsolatának bemutatásához Mills (2003) kötetét vettem alapul, melyben sorra veszi a legismertebb sztereotípiákat, bemutatja azoknak a hátterét, valamint az elméletekben rejlő hibákat.

A következő szakaszban következik a különböző, udmurt szempontjából fontosnak tekinthető nyelvekről tett megállapítások az udvariasság terén. A három „nagyobb” finnugor nyelv esetében a bemutatás alapjául szolgáló tanulmány a Hickey és Stewart (2005) által szerkesztett tanulmánykötetben szereplő tanulmányokat használtam. Ez az észti esetén Keevalik (2005), a finn esetén Yli-Vakkuri (2005), a magyar esetén pedig Bencze (2005). Ezen tanulmányok alapján kiderül, hogy a finn és az észti nyelvben is jellemző a közölt információ előtérbe helyezése a közlés módjával szemben, azonban ezek háttére eltérő. Míg a finn esetében a beszédhelyzetek aktív kerülése áll a háttérben, addig az észti esetében a tanulmány ezt azzal magyarázza, hogy az észti nyelvre korábban nagy hatással lévő nyelvekre (német és orosz) is jellemző ez. A magyar nyelvvel kapcsolatosan viszont az a megállapítás tehető a tanulmány alapján, hogy a magyarban nagyon fontos szerephez jut a megfogalmazás is.

Az udvariasság megjelenése az orosz nyelvben nagyon hasonlít a magyaréhoz. Mindkét nyelvben jelentős szerepet kap például a magázódás. Mills (1991, 1992, 1993) megállapításai alapján azt a következtetést lehet levonni, hogy a legnagyobb különbség abban, hogy hogyan jelenik meg az udvariasság az orosz és a magyar nyelvben az az, hogy az orosz nyelv beszélői inkább a direkt míg a magyar nyelv beszélői inkább az indirekt fogalmazásmódot részesítik előnyben.

A tatár nyelvvel kapcsolatosan, az udmurt nyelvhez hasonlóan kevés tanulmány jelent meg eddig az udvariasságkutatás területén, de Voinov (2013: 171) a tuvai nyelvről írt disszertációjában megemlíti egy tatár nyelvre jellemző jelenséget, ami az udmurt nyelvben is megjelenik: a felszólítás enyhítése kérésre egy olyan igével, amely nem bír udvariassággal összefüggésbe hozható jelentéstartalommal. Az udmurt nyelv esetén ez a létige, a tatár nyelv esetén pedig a lát ige.

Az udmurt nyelvvel kapcsolatosan két tanulmány kerül megemlítésre. Az első a Kuznyecov (2008) által írt tanulmány melyben a Volga-Káma-vidéken beszélt nyelveket vizsgálja abból a szempontból, hogy milyen kifejezések számítnak udvariasnak üdvözlésként, valamint elköszönésként. Bár a tanulmány rengeteg értékkel rendelkezik, azonban nem tekinthető a kutatásom közvetlen előzményének, mivel megközelítése sokkal inkább lexikai elemekre helyezi a hangsúlyt, és nem a beszélők által használt nyelvi stratégiákra vagy grammatikai szerkezetekre. A másik tanulmány Kondratjeva (2005) nevéhez köthető. A tanulmány két fontos megállapítással rendelkezik: az udmurt nyelvben fontos szerepet kapnak a kérdés-válasz szisztémára épülő udvariassági szituációk, valamint, hogy fontos a kicsinyítőképzők használata. A tanulmányom szempontjából ez utóbbi megállapítás a fontosabb, hiszen ez megegyezik az egyik hipotézisemmel.

Ez elméleti háttér bemutatásának utolsó részében a kétnyelvűség és az udvariasság kapcsolatát tárgyalom. A disszertációm szempontjából a legfontosabb szempont a kétnyelvűség szempontjából a kódváltás megjelenése. Azon belül is annak a lehetséges motivációi. Myers-Scotton (1998) négy kritériumot nevez meg, melyek közül a tanulmányom szempontjából az első számít kifejezetten fontosnak: új dimenziót adni a szociopragmatikai erőnek a használt lexikai elemek révén, vagy azáltal, hogy hogyan történik maga a kódváltás. Ilyen hozzáadott dimenzió/jelentéstartalom lehet például egy

magasabb presztízsű nyelvből áttemelni egy-egy szerkezetet annak érdekében, hogy a beszélő kifejezze, hogy mennyire tiszteli a beszélőpartnerét.

5. Módszertan

A kutatás során a kérdőívem a CCSARP (Cross Cultural Speech Act Research Program) diskurzuskiegészítő feladatait használtam, melyek kidolgozása Blum-Kulka (1982) nevéhez köthető. Az általam használt kérdőív alapjául a Szili (2013) által a magyar nyelven végzett kutatásokhoz használt kérdőív szolgált, az lett lefordítva udmurt nyelvre pár változtatással. A változtatások egyik része lokalizációs, másik része pedig metodikai okokra vezethető vissza. Az utóbbi esetben javarészt abban nyilvánultak meg a változtatások, hogy a kérdőívből kikerültek a direkt utasítások, mivel ezek befolyásolják a válaszadót, és lehet, hogy nem úgy válaszol a beszélő, ahogy egyébként önmagától tenné. Az udmurt nyelvű fordítást magam készítettem el, melyet a Szegedi Tudományegyetem udmurt lektora, Ekatyerina Szuncova ellenőrzött. Az adatgyűjtésre 2017 októberében került sor Izsevszkben, az Udmurt Állami Egyetem Udmurt Nyelvészeti, Finnugrisztikai és Újságírás Intézetnél, az alapképzésben részt vevő udmurt nyelvészet és tanári szakos hallgatók körében. egy Campus Mundi ösztöndíj során. Az adatgyűjtés tanórákon zajlott, melyben az intézet munkatársai nagy segítségemre voltak. Az akkor ott tanuló 149 udmurt szakos hallgatóból 120 töltötte ki a kérdőívemet. A kutatás folyamán a célcsoport le lett szűkítve a női válaszadókra. Ennek oka az, hogy a fiú hallgatók száma az adott képzésben, hogy az általuk kapott válaszok nem lettek volna relevánsnak tekinthetők. Egyes válaszok kizárásra kerültek,

mert nem tartalmaztak olyan információt, ami a kutatás szempontjából hasznos lett volna. Így is átlagosan 105-110 válasz került kiértékelésre kérdésenként, ami az összes ott tanuló hallgató 70-74%-a és az összes válaszadó 88-92%-a.

A kérdőívek szempontjából fontos volt megoldani azt a problémát, hogy hogyan kapjak udmurt válaszokat úgy, hogy ne zárjam ki az udmurt beszélőkre jellemző kevertnyelvűséget (vö. Pischlöger 2016: 111). Ezt a problémát úgy oldottam meg, hogy a feladat ismertetésénél elmondtam, hogy minden esetben tudják az adott személyről, hogy beszél udmurtul, pl. hallották korábban udmurtul beszélni. Ez a módszer mind a pilot, mind a tényleges kutatás esetén is megfelelőnek bizonyult.

A kutatásom célcsoportját az udmurt nyelvet jól ismerő (udmurt nyelvű egyetemi oktatásban részt tudnak venni vele) egyetemisták alkotják. Három hallgató kivételével mindenki anyanyelvének vallotta az udmurt nyelvet. Mivel azonban a három beszélő is udmurt alapszakos, ahol az oktatás nyelve az udmurt, így ők is megfelelő nyelvtudással rendelkeznek ahhoz, hogy az ő eredményük is az elemzés részét képezzék. Ezt az elvárást a válaszaik alátámasztották. Bár annak okára, hogy miért tekintik az általuk anyanyelvnek megjelölt nyelvet anyanyelvnek, külön nem tért ki a kérdőív, azonban a válaszaik semmilyen szembetűnő eltérést sem mutattak a többi adatközlő válaszához képest.

Annak több oka is volt, hogy miért az egyetemista korú fiatalok képezték a kutatásom célcsoportját: egyrészt, mivel az ilyen jellegű kutatásokat általában egyetemista korúakkal végzik (pl. Szili 2013: 104–106), így a későbbiekben az adatok összehasonlíthatók más nyelvek adataival. Másrészt fontos szempont volt az is, hogy ha az elmúlt évek bizonytalan helyzete nyomán valamely okból kifolyólag a helyszínen végzett terepmunka nem valósulhatott volna meg, akkor erre online kérdőív segítségével került volna sor, és mivel ennek a korosztálynak az internetes közeg a mindennapjainak a részét képezi, így az ő esetükben a legkisebb annak az esélye, hogy a válaszaikra hatással lenne az, hogy számítógépen keresztül töltik ki a kérdőívet. Végül, de nem utolsósorban, a nyelvvesztés szempontjából ez a csoport az egyik leginkább veszélyeztetett, mivel jellemzően a fiatalok udmurt domináns falusi környezetből kerülnek be a fővárosba, ami egy erősen orosz domináns környezetet jelent.

6. Tézisek

Az általam megfogalmazott hipotézisekre a következő válaszokat találtam a kutatásom során:

1. **A nemleges választ igénylő és a bocsánatkéréses szituációk értékelési rendszerét sikerült összefésülni**, bár meg kell jegyezni, hogy az új értékelési rendszerben volt egy olyan stratégia, amelynek a használata csak a nemleges válaszok esetén lehetséges, ez pedig a pozitív válasz adása. Azonban, egyfelől, ez egy olyan stratégia, amely nem képezte az eredeti értékelési rendszer részét, hanem én adtam hozzá utólag, tehát ezalapján a két értékelési rendszer összeegyeztethető. Másfelől az udmurt nyelv esetében a pozitív válasz adását, mint a nyelvhasználó rendelkezésére álló stratégiát mindenképpen be kellett vezetni, hiszen a válaszok szignifikáns részét képezték.
2. **A vizsgált beszélők csoportjára jellemző, hogy használtak orosz udvariassággal összefüggésbe hozható kifejezéseket, azonban ez helyzetfüggő.** Például elnézést gyakran kértek orosz, vagy egyértelműen oroszból átvett udmurtosított kifejezéssel, de sosem köszöntek meg semmit oroszul, az mindig udmurt kifejezés használatával történt. Az orosz kifejezésekkel kapcsolatban megállapítható, hogy használatuk nem hozható összefüggésbe azzal, hogy kivel szemben használják az adott kifejezést. Ez egyes várakozásokkal szembe megy, hiszen jogosan feltételezhetnénk azt, hogy mivel az orosz nyelv presztízse magasabb, mint az udmurté, így az orosz nyelvű kifejezéseket a hierarchiában felettük elhelyezkedő személlyel szemben használják. Ez viszont nem így történt. Mindazonáltal a megállapításomat kiegészítem azzal, hogy nem talákoztam a kutatás során olyan példával, hogy egy beszélő kifejezetten azért váltott volna át orosz nyelvre, mert a szituáció másik résztvevője nála magasabb státuszú volt. Ez azzal magyarázható, hogy valószínűleg nem volt eléggé nagy a státuszbeli különbség a beszélő és a hallgató között. Így viszont felmerül az a kérdés, hogy pontosan hol húzódhat az a határ, mi az a minimális státuszbeli különbség, amely már elegendő ahhoz, hogy kiváltsa a beszélők esetében a kódváltást. Erre külön kérdőívet kell kidolgozni, amelyben

fokozatosan növelnék a távolságot a két személy között, azonban egy ilyen kérdőív összeállítása óriási előkészületeket igényel, hiszen a társadalom struktúrájának pontos feltérképezésére van hozzá szükség.

3. **Az oroszhoz hasonlóan az udmurtban is megjelenik a többes szám második személyű alak a magázás kifejezésére, de egyes szituációkban eltér a használata.** Az oroszban ugyanis sokkal dominánsabb a magázó alak használata az udmurthoz képest. Az orosz nyelvhasználatra az a jellemző, hogy a beszélő a saját kortársát/iskolatársát/kurzustársát is magázza, hogyha nincsen közelebbi kapcsolat közöttük. Az udmurtok ezeket a személyeket tegezik, sőt ismeretlennel szemben is a tegező formákat használják, ha felfedeznek olyan tulajdonságot a másokban, amely valamilyen módon azt mutatja, hogy van bennük közös társadalmi státusszal kapcsolatos tulajdonság. Az udmurtban a magázás feltehetőleg orosz mintára alakult ki. Erre nemcsak az utal, hogy ugyanazt az igealakot használják magázásra, hanem az is, hogy a beszélők számára az, hogyha nekik kellett egy másik személyt magázniuk, akkor mindig a jó alakot használták, viszont, ha hozzájuk szóltak magázva, akkor nem egy alkalommal rosszul értelmezték, és azt hitték, többedmagukkal szólítják meg őket.
4. **Bár a hierarchia fontos tényező az udvariassági beszédcselekvésekben, vannak olyan tényezők, amelyek az általános hierarchiával kapcsolatos elvárásokat felülírják.** Az egyik ilyen jelenség az összetartozás kifejezésének fontossága, amely egy olyan nyelv esetében, melynek beszélői a saját köztársaságukon belül kisebbséget alkotnak, erősen indokolt. Ennek köszönhető, hogy bár általában a hierarchiában alattunk elhelyezkedő személyekkel szemben kevésbé vagyunk udvariasok, mégis, nemleges válasz esetén nemhogy nem voltak kevésbé udvariasok, de még pozitív választ is adott a beszélők egy része. A másik jelenség pedig a kevésbé udvarias megnyilvánulások a hierarchiában felettük elhelyezkedő személlyel szemben. Erre olyan esetekben van példa, amikor a beszélő a hierarchiában a másik fél alatt helyezkedik el, azonban valamilyen okból kifolyólag, például morális fölény miatt, úgy érzi a beszélő, hogy megengedheti magának, hogy így nyilvánuljon meg. Ezenfelül az udmurt beszélők esetében nagyon fontos szempont udvariassági szituációkban a szerénység, a visszafogottság, a másik előtérbe helyezése. Ennek hatását megfigyelhetjük a bókokra adott válaszok tömör és egyszerű mivoltában, valamint nemleges válaszoknál adott pozitív válaszokban, olyan esetekben is, amikor igazából szíve szerint nemet mondana a beszélő. Ezt viszont nem bármi áron teszik a beszélők, ha például jogtalanul vannak meggyanúsítva azzal, hogy arculatfenyegető szituációt hoztak létre – ilyen esetben akár támadólag is fellépnek a másik féllel szemben.
5. **Két olyan nyelvi jelenség van, amelyik az udmurt nyelv esetén specifikus.** Ezen tulajdonságok nem kizárólagosan csak az udmurt nyelvre jellemzők, ugyanakkor az udmurt nyelvben a nyelvi udvariasság elemzése során nagy jelentőséggel bírnak. Az egyik ilyen jelenség a **felszólítás kérésére történő enyhítése egy olyan segédige segítségével, amely egyébként nem bír**

udvariassággal összefüggésbe hozható jelentéstartalommal. Ez az udmurtban a létige első vagy második múlt idejű alakjával történik. Az adatközlők válaszai között azonban csak a létige első múlt idejű alakja fordult elő, a felszólító mód második múlt idővel történő enyhítésére nem volt példa. Ez viszont nem jelenti azt, hogy ez az alak ma már teljesen kiveszett volna az udmurt nyelvből, csupán az általam vizsgált célcsoport (egyetemista korú lány beszélők) nyelvhasználatára nem jellemző. A felszólító mód ilyen jellegű enyhítésére egyébként az udmurt nyelvvel szomszédos és déli dialektusára nagy hatással lévő tatár nyelvben is van példa, ugyanakkor ahhoz, hogy ki lehessen jelenteni, hogy ez a jelenség ténylegesen tatár hatásra jelent-e meg az udmurt nyelvben, ahhoz nyelvtörténeti jellegű kutatásokra van szükség.

6. A másik jelenség, ami udmurt nyelv sajátosságának tekinthető, a második múlt idő használata a bocsánatkéréses szituációkban.

E szuffixum gyakori használata a bocsánatkéréses szituációkban, hipotézisemnek megfelelően, annak köszönhető, hogy ez az igeidő kifejezi a cselekvés feletti kontroll hiányát, amire a beszélők egyébként is gyakran hivatkoznak bocsánatkéréses szituációkban. A korábbi kutatások alapján ezen grammatikai forma használatának gyakorisága nagyobb a nyelv déli dialektusát beszélők esetében az északi dialektust beszélőkkel összehasonlítva. A másik faktor, ami hatással volt arra, hogy mennyit használták a beszélők az volt, hogy az Udmurt Állami Egyetem Udmurt Filológiai, Finnugrisztikai és Újságírás Karának udmurt nyelvű képzésében mennyi időt töltöttek el, mivel az első- és másodéves hallgatók kevesebbet használták ezeket az alakokat, mint a harmad- és negyedéves társaik.

7. Ha összehasonlítjuk az udmurt eredményeket a finn, észt, orosz és magyar nyelvvel, **akkor azt lehet mondani, hogy az orosz és magyar rendszerhez hasonlít**, nem pedig a finn és észt mintához. Az orosz és magyar rendszer közül pedig inkább a magyarral mutat közös vonásokat. Van pár vonás, ami az orosz viselkedésmódra jellemző inkább, például ilyen a hierarchia merevsége a tanárral történő távolságtartás esetében, míg egyetemista korú magyar beszélőknél előfordulhat a tanárral történő tegeződés, vagy oroszosabb vonásnak tűnhet az egy-két alkalommal történő támadó jellegű válasz adása. Azonban megjelennek olyan tulajdonságok is melyek sokkal inkább a magyar viselkedésmóddal mutatnak rokonságot. Ilyen például az udvariassági formák gyakori használata, mely hasonló jellegű használat esetén az oroszban túlzónak tűnne, vagy az ismeretlenek tegezve történő megszólítása, ha van bármi olyan tulajdonság, ami közös a megszólított félben és a megszólítóban (kor, származási hely, társadalomban betöltött szerep).

7. Összegzés, jövőbeli lehetőségek

A disszertáció megfelelő alapot képez mind az udmurt nyelvvel, mind a többi Oroszországban beszélt finnugor nyelvvel kapcsolatos további kutatásokhoz, mivel az előbbi esetén kiindulási pontként, az utóbbiak esetén pedig mintaként szolgálhat. Remélem, hogy ez a disszertáció az első komoly lépés afelé, hogy minél több, ez ideig az

udvariasságkutatás látóterén kívül eső kisebb finnugor nyelvekre több figyelmet forduljon. A jövőbeni céljaim között szerepel az udmurt nyelv további vizsgálata, főleg szociopragmatikai szempontból.

A kutatás folytatására több irányba is folytatható és folytatni is kell. Mivel a disszertáció az egyetemista korú nők nyelvhasználatát vizsgálja, szükségeszerű, hogy a hasonló korú fiúk nyelvhasználatát is vizsgálva legyen,

továbbá bővíteni lehet újabb beszédcselekvések bevonásával, vagy más korosztályú beszélők vizsgálatával. Távlati cél a kutatást a közösségi média nyelvhasználatának a vizsgálata. Jelenleg a kutatás folytatódik, mégpedig a *first-order* udvariasságkutatást irányába. Ez azt jelenti, hogy míg a disszertációmban magam kerestem a választ arra, hogy mi állhat az eredmények háttérében, addig a kutatásom folytatásában már ezt anyanyelvi beszélők bevonásával vizsgálom.

Hivatkozások

- Aikhenvald, A. Y. 2015. Evidentials: their links with other grammatical categories. In: *Linguistic Typology*. Vol. 19. Issue 2. 239–77.
- Austin, John Langshaw. 1962. *How to do things with words*. Oxford: Clarendon Press.
- Bencze, Lóránt. 2005. Politeness in Hungary: Uncertainty in a Changing Society. In: Hickey, Leo és Miranda Stewart (eds.). 2005. *Politeness in Europe*. Chapter: 14. Multilingual Matters Ltd. 234–246.
- Blum-Kulka, Shoshana. 1982. Learning how to say what you mean in a second language: A study of speech act performance of learners of Hebrew as a second language. In: *Applied linguistics*. Vol. 3. 29–59.
- Brown, Penelope, Stephen C. Levinson. 1987. *Politeness: Some universals in language usage*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Chen, Xing, Ye, Lei, Zhang, Yanyin. 1995. Refusing in Chinese. In: Gabriele Kasper (ed.): *Pragmatics of Chinese as Native and Target Language*. HI: University of Hawai'i Press. Manoa. 119–163.
- Cohen, Andrew D. 1995. Investigating the production of speech acts. In: Gass, Susan, Joyce Neu (eds.) *Speech acts across cultures: Challenges to communication in a second language*, 21–43. New York: Walter de Gruyter.
- Culpeper, Jonathan. 1995. Towards an anatomy of impoliteness. In: *Journal of Pragmatics*. Vol. 25. 349–367.
- Culpeper, Jonathan, Michael Haugh és Kádár Dániel Z. (eds.) 2017. *The Palgrave Handbook of Linguistic (Im)politeness*. Macmillan Publishing Ltd.
- EthnologueUdmurt: <https://www.ethnologue.com/cloud/udm>
- Grice, Paul. 1975. Logic and conversation. In: Peter Cole, Jerry L. Morgan. *Syntax and semantics 3: Speech acts*. New York: Academic Press. 41–58.
- Goffman, Erving. 1967. *Interaction Ritual: Essays on Face-to-Face Behavior*. New York: Doubleday.
- Hickey, Leo és Miranda Stewart (eds.). 2005. *Politeness in Europe*. Multilingual Matters Ltd.
- Keevallik, Leelo. 2005. Politeness in Estonia: A matter of fact style. In: Hickey, Leo és Miranda Stewart (eds.). 2005. *Politeness in Europe*. Chapter: 14. Multilingual Matters Ltd. 203–217.
- Kondratjeva, Natalja Vladimirovna. 2005. Стратегия вежливости в речевой культуре удмуртов. In: Kondratjeva, Natalja Vladimirovna (ed.). Национальные языки России: Региональный аспект. К 50-летию коми-пермяцко-русского отделения филол. фак-та Перм. гос. пед. ун-та: Мат-лы междунар. науч.-практ. конф. Perm. 264–266.
- Kubitsch, Rebeka & Németh Zoltán. 2019a. Evidential forms as politeness strategies in Udmurt from a pluricentric point of view. In: Muhr, Rudolph (szerk.). *European Pluricentric Languages in Contact and Conflict*. Berlin: Peter Lang Verlag. 207–221.
- Kuznecov, A. V. 2008. *Řečevoj et'ik'et narodov Volgo-Ural'a*. Cheboksari. 219–234.
- Labben, Afef. 2016. Reconsidering the development of the discourse completion test in interlanguage pragmatics. In: *Pragmatics* Vol 26. Issue 1. 69–91.
- Leech, Geoffrey. 1983. *Principles of pragmatics*. London, New York: Longman Group Ltd.

- Mills, Margaret H. 1990. *Topics in colloquial Russian*. Peter Lang Publishing, Inc., New York.
- Mills, Margaret H. 1991. The performance force of the interrogative in colloquial Russian: from direct to indirect speech acts. In: *Slavic and East European Journal*. Vol. 35. Issue 4. 553–569.
- Mills, Margaret H. 1992. Conventionalized politeness in Russian requests: a pragmatic view of indirectness. In: *Russian Linguistics* Vol. 16 65–78.
- Mills, Sara. 2003. *Gender and politeness*. UK: Cambridge
- Pikes, Kenneth L. 1967. *Language in relation to a unified theory of the structure of human behaviour*. The Hague: Mouton de Gruyter
- Pischlöger, Christian. 2016. *Udmurt on Social Network Sites: A comparison with the Welsh Case*. In: *Linguistic Genocide or Superdiversity?: New and Old Language Diversities*. New York: Channel View Publications. 108–132.
- Rosstat:
http://udmstat.gks.ru/wps/wcm/connect/rosstat_ts/udmstat/resources/a03e36804fde2c7d8d17ff6be9e332ec/pub-04-01_Tepp%3D94000000.pdf (Utoljára megtekintve: 2018. 06. 06.)
- Salgado, Elizabeth Flores. 2011. *The pragmatics of Requests and Apologies*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Schlegoff, E. A., H. Sacks. 1973. Opening up closings. *Semiotica*. Vol. 8. 289–327.
- Searle, John. 1969. *Speech Acts as essay in the philosophy of language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Searle, John. 1979. *Expression and Meaning: Studies In The Theory of Speech Acts*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sergejeva, N. A. 2012. *Удмурт кылтодон нимкыллык*. Ижкар: Удмурт кун университет.
- Szili, Katalin. 2013 (2004). *Tetté vált szavak – A beszédaktusok elmélete és gyakorlata*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Voinov, Vitaly. 2013. *Politeness devices in the Tuvan language*. The University of Texas at Arlington: PhD dissertation.
- Watts, Richard, Ide, Sachiko & Konrad Ehlich. 1992. Introduction. In Richard Watts, Sachiko Ide & Konrad Ehlich (eds.), *Politeness in Language. Studies in its history, theory and practice*, 1–17. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Yli-Vakkuri, Valma. 2005. Politeness in Finland: Evasion at all cost. In: Hickey, Leo és Miranda Stewart (eds.). 2005. *Politeness in Europe*. Chapter: 14. Multilingual Matters Ltd. 189–202.

Felhasznált kép forrása: <https://izhevsk.mk.ru/articles/2018/03/22/v-pyaterochke-poyavilis-vyveski-na-udmurtskom-yazyke.html>

A disszertáció témakörében megjelent saját publikációk:

Németh, Zoltán. 2018. Взаимосвязь форм вежливого обращения и неочевидного прошедшего времени в современном удмуртском языке. In: Malceva, M. A. (ed). Пермистика XVII : Диалекты и история пермских языков во взаимодействии с другими языками. Материалы XVII Международного симпозиума. Kudymkar: Kudymkarskij Pedagogicheskij Koledzh. 167–173.

Németh, Zoltán. 2019. A functional analysis of the analytic past tenses of the Udmurt language. In: Aleksey Ye. Zagrebin (ed). 2019. Yearbook of Finno-Ugric Studies. Vol. 13. Issue. 3. Izhevsk: Udmurt State University.

Németh, Zoltán. 2021. *The characteristics of responses given to compliments in Udmurt.* (Megjelenés előtt: a V. Mikola konferencia konferenciakötetében)

Kubitsch, Rebeka & Németh Zoltán. 2019a. Evidential forms as politeness strategies in Udmurt from a pluricentric point of view. In: Muhr, Rudolph (szerk.). European Pluricentric Languages in Contact and Conflict. Berlin: Peter Lang Verlag. 207–221.

Kubitsch, Rebeka & Németh Zoltán. 2019b. Az evidencialitás udvariassági stratégiaként történő használata az udmurtban. In: Tóth, Bianka (szerk.) Tudományos eredmények a nagyvilágból – bővített kiadás: Válogatás a Campus Mundi ösztöndíjasok tanulmányaiból. Budapest: Tempus Közalapítvány. 87–94.

Más témakörben megjelent publikációk:

Németh, Zoltán. 2016. Kontrasztív nyelvészeti módszerek alkalmazása az udmurt és a magyar határozói igenevek tanításában. In: Keresztes, László, Maticsák Sándor (eds.). 2016. *Folia Uralica Debreceniensia*. Vol. 23. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó. 211-232.

Németh, Zoltán. 2020. Udmurt mozgásigék – tipológiai vizsgálódás. In: Keresztes, László, Maticsák Sándor (eds.). 2020. *Folia Uralica Debreceniensia*. Vol. 27. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó. 171-188.